

Finns en konflikt mellan arbetstid, hälsa och välfärd?

Bi Puranen

Familjernas sammanlagda bruttoarbetstid har i Sverige ökat kraftigt. Mellan 1950 och 1980 har den nästan fördubblats. Men den är ojämnt fördelad mellan könen. Idén om åtta timmars arbete, åtta timmars fritid och åtta timmars sömn gäller för mycket få. Årsarbetstiden har däremot sjunkit från ca 3.000 timmar vid sekelskiftet till 1.500 timmar idag. Men de är ojämnt fördelade över livscykeln. Totalt sett lönearbetar vi endast 6-7% av vår livstid. Merparten av detta lönearbete infaller just vid den fas i livet när vi också är småbarnsföräldrar. Produktion och reproduktion sammanfaller med åtföljande tidspress som resultat. Tidsanvändningen ser helt olika ut för män och kvinnor och utfallet i hälsopåverkan är också olika. Anmärkningsvärt lite forskning finns om förhållandet mellan arbetstid och hälsa. Hittills har arbetstidsanalyser mest varit en fråga för ekonomer och politiker, det är hög tid att de långsiktiga hälsoeffekterna också integreras i de analyser som ligger till grund för framtidens arbete.

Bi Puranen är ekonom-historiker med medicin och långa tidsförlopp som specialitet. Hon är projektledare för Liv & Hälsaprojektet vid Institutet för Framtidsstudier och har under senare studerat kvinnors hälsa och ungdomars värderingar.

Bakgrund

Veckoarbetstiden har kontinuerligt sänkts i de flesta länder i västvärlden. Sverige har valt att inte ansluta sig till den utvecklingen. Några substantiella förkortningar av veckoarbetstiden har inte gjorts de senaste tjugo åren. Den i lag och avtal reglerade arbetstiden är därför längre i Sverige än i de flesta andra europeiska länderna. Vid en jämförelse inom metallindustrin i Europa hamnade Sverige på tolfte plats, endast distanserat av Luxemburg, Schweiz och Turkiet. Under 90-talet har veckoarbetstiden snarare blivit längre inom svensk industri. Övertidsarbetet har ökat, kvälls- och helgarbetet likaså, färre semesterdagar och sämre möjligheter till sjukfrånvaro bidrar också - för de som har arbete. Motsvarande tendenser finns inom tjänstesektorn. Exportindustrin har ett övertidsuttag på 4,6 procent

medan den registrerade övertiden på hela arbetsmarknaden ligger på bara 1,4 procent. Man bör dock påpeka att det osynliga övertidsuttaget alltid ökar vid hög arbetslöshet.

Men lagstiftad arbetstid och verklig arbetstid är två helt olika ting. Arbetstidsförkortningar har genomförts också i Sverige, men av enskilda människor. Kvinnor arbetar i stor utsträckning deltid och den höga sjukfrånvaron för kvinnor leder till minskad arbetad tid. Man bör också notera att övertidsuttagen är mycket ojämnt fördelade mellan könen.

Faktisk arbetstid per år och anställd är ett bättre mått än veckoarbetstiden. Enligt OECD:s statistik låg Japan år 1990 på 2033 timmar, Spanien på 1.911, Finland 1.728, Kanada 1.709, Frankrike 1.666, Sverige 1.485 och Norge på 1.417 timmar.¹

Utöver de direkta mätproblemen när det gäller länderjämförelser finns också begreppsmässiga problem. Är det överhuvudtaget meningsfullt att jämföra statistik och lagstiftning kring arbetad tid mellan länder som till sin kultur och struktur är så olika som Spanien, Turkiet och Sverige? Det är mot denna bakgrund som förslaget om en generell arbetstidsförkortning bör ses.

Problemet

Två huvudskäl har anförts mot en generell arbetstidsförkortning. För det första: det är dyrt;

* att en arbetstidsförkortning är samhällsekonomiskt dyrbar och att finansieringen av välfärdstjänsterna därmed försvåras. Likaså anses det bli ett betydande problem att finansiera den offentliga sektorn vid en kraftig arbetstidsförkortning. Det kan i sin tur ha negativ inverkan på jämställdheten.

För det andra: negativa hälsoeffekter;

* att en minskning av arbetstiden leder till en ökad press under den kvarvarande lönearbetstiden och att denna ökande press är mer negativ för hälsan än de positiva hälsovinster av en kortare arbetstid.

Argumenten återfinns dels i Arbetstidskommitténs slutbetänkande från 1989 som legat till grund för de senaste årens politik, dels i den allmänna debatten.² I

Diskussionens anknytning till människors hälsa och till långsiktig folkhälsoutveckling är i det närmaste obefintlig

betänkandet fastslogs att "med dagens arbetstider kan man inte räkna med några positiva produktivitetseffekter av en arbetstidsförkortning."³ Argumentet var att vi redan ligger på en så låg nivå defacto arbetad tid. Samtidigt fastslogs att en arbetstidsreform "tar betydande ekonomiska resurser i anspråk". Håller denna analys i övergångssamhället Sverige? Kan förslaget om arbetstidsförkortning ses som en konflikt mellan viljan att få mer ledig tid och önskemålen att utveckla produktivitet och välfärd? Eller är drivkrafterna för ett hållbart samhälle andra än de vi traditionellt lärt oss att se?

Upphinnarfaktorn

Produktiviteten och den s k upphinnarfaktorn är ett bakomliggande problem. Enligt denna är det naturligt att fattigare länder växer snabbare än rika. Eftersom Sverige 1970 tillhörde de rikaste är det därför naturligt att de senaste decennierna präglats av svag tillväxt. Men har de rikare länderna verkligen vuxit långsammare än de fattigare? Det ser snarare ut som om de behållit sina försprång. Orsakerna till Sveriges låga tillväxt är omtvistad. I debatten har det ofta hänvisats just till de höga kostnaderna för välfärdsstaten. Denna orsaksförklaring håller inte alltid vid internationella jämförelser, hur ska man t ex förklara att flera länder, bland annat USA har vuxit långsammare än länder med mer utbyggd välfärdsstat? Det borde i så fall vara tvärtom. Och hur pass mycket bestäms produktiviteten per anställd av utbildningsnivån. Är våra definitioner av vad som är hög- respektive lågproduktiva arbeten verkligen relevanta?

Kring dessa centrala frågor finns ingen konsensus, vare sig kring problembeskrivning eller åtgärdsförslag. Diskussionens anknytning till människors hälsa och till långsiktig folkhälsoutveckling är i det närmaste obefintlig.

Produktivitet och arbetad tid

Frågan om Sveriges produktivitet är kontroversiell. Syftet är här inte att ge sig in i den debatten, utan att granska vilka problem som behöver belysas för att bedöma hälsomässiga kostnader och vinster vid en daglig arbetstidsförkortning.

Hur får vi till stånd en högre produktivitet med mins-

kad arbetslöshet, lägre frånvaro och bättre hälsa? Kreditmarknad, investeringstakt, inflation, konsumtion, konkurrenskraft mm är naturligtvis centrala områden vid en nationell produktivitetsbedömning. Men frågan om tillväxten är också nära knuten till välfärdssamhällets utveckling och människors arbetsinsatser. Även om oenigheten är stor kring många delar av analysen råder oftast samstämmighet kring värdet av att söka öka antalet arbetade timmar.

"För att få Sverige ur krisen måste så många människor som möjligt jobba så mycket som möjligt. Då ökar konsumtion och investeringar som i sin tur leder till nya arbetstillfällen för fler".⁴

LO-utredaren Anders Bäckström är entydig. Han vill ha många arbetade timmar och efterlyser snarare möjlighet till mera övertid än till kortare arbetstid. Han får medhåll av SAF och många storföretag. Detta var också en av de slutsatser som 1989 års arbetstidskommitté kom fram till. Om vi antar att detta är en riktig strategi för en långsiktig hållbar utveckling blir följdfrågan; hur uppnår vi då bäst en ökning av antalet de facto arbetade timmar?

Det framstår inte som förnuftigt att föreslå en arbetstidsminskning till sex timmar, när det kanske är tolv vi behöver. Låt oss istället pröva tanken med tolv timmars arbetsdag:

Ur företagens synpunkt skulle det innebära att de fasta kostnaderna nyttjades effektivare, det skulle också ge kortare ledtider i det logistiska flödet, produktionskapaciteten skulle öka eftersom åtta timmars normalproduktion kunde ersättas med tolv. Kontakterna med omvärlden skulle effektiviseras genom att företagen kan vara öppna under hela den asiatiska eftermiddagen och hela den amerikanska förmiddagen.⁵ Men hur skulle personalen må?

Ökar den enskildes produktivitet? Minskar frånvaron? Minskar arbetslösheten? En seriös arbetstidsanalys behöver både analysera effekterna av arbetstidsökning och en minskning. Det är inte realistiskt att genomföra en reform som i nuvarande ekonomiska läge förorsakar stora samhällskostnader. Men det är heller inte tillrådligt att undvika reformer som kan tänkas öka produktiviteten, förbättra hälsan och minska frånvaron.

En seriös arbetstidsanalys behöver både analysera effekterna av arbetstidsökning och en minskning

Paradoxen är den att en generell minskning av den arbetade tiden mycket väl kan leda till en produktivitets- och effektivitetsökning som motsvarar arbetstidsminskningen. Graden av påverkan på frånvaro, arbetslöshet och behovet av välfärdstjänster beror naturligtvis på hur en sådan arbetstidsminskning genomförs. Men om vi minskar den tid vi arbetar kan vi fördela arbetet bättre. Vi vet också att den tekniska utvecklingen drastiskt minskat arbetskraftsbehovet inom centrala områden, tex industrin. Vi producerar mer utan att behöva anställa fler. Nästa led i analysen blir att söka finna ut vid vilken nivå parametrarna arbetad tid och effektivitet skär varandra. Vi behöver inte bara veta hur värdet av varje arbetad timma ser ut, vi behöver också kunna bedöma på vilket vis ohälsa och arbetsskador är korrelerade till den arbetade tiden. Och hur slår arbetstiden om vi anlägger ett genderperspektiv. Vilka är effekterna på efterfrågan av välfärdstjänster?

Välfärd och arbetad tid

Det är viktigt att skilja mellan den enskildes känsla av välfärd och samhällets utbud av välfärdstjänster. Med dessa avses oftast vård, omsorg och utbildning. Stora förbättringar i effektiviteten har åstadkommit genom bättre arbetsorganisation och utbildning. Men kvar står ändå det faktum att personalantalet inte kan reduceras utan att kvaliteten försämrats eller att verksamhetsvolymen minskar. Samhällsforskaren Lars Ingelstam påpekar att Produktivitetsdelegationen gjorde ett misstag när de förklarade att det krävs en ökad produktivitet på två procent inom tjänstesektorn:

"I den offentliga sektorn är det skattekvoten som sätter taket för sysselsättningen. Sysselsättningen i den offentliga sektorn är nästan med matematisk precision bunden till vilken skattenivå vi är beredda att acceptera. Den har inte ett dugg med tillväxten att göra. Minskar vi skattekvoten minskar vi också sysselsättningen i den offentliga sektorn."⁶

Mindre resurser betyder mindre välfärdsutgifter...

Men välfärd är inte bara en fråga om att tillhandahålla tjänster för vård, omsorg och utbildning. För den enskilda människan handlar välfärd om att känna me-

ning med livet. När sociologen Aaron Antonovsky myntade begreppet *Sence of Coherence* (SOC) utgick han från komponenterna begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet samt relationerna mellan de tre komponenterna. *Begriplighet* handlar om att kunna förstå och strukturera olika händelser även om de för den skull inte är önskvärda, till exempel sjukdom, död och krig. *Hanterbarhet* innebär att uppfatta att det finns resurser som står till ens förfogande. Det gör att man slipper känna sig som offer för omständigheterna. *Meningsfullheten* betyder att vara motiverad, att känna att livet är värt att investera energi i.⁷ Det är sannolikt att en kortare arbetsdag leder till ökad välfärd för den enskilde, det blir ett större tidsutrymme för sådant som ger ett djupare livsinnehåll. Men vi behöver veta mer om tidsanvändningen, fördelningen mellan obetalt och betalt arbete samt fritidens andel av livstiden. Som så riktigt påpekades i Arbetstidskommittén:

"Ett synliggörande av det obetalda arbetet gör det möjligt att studera förskjutningar mellan den formella och informella ekonomin".

Samtidigt konstaterar man också att

"i fråga om tidsanvändningsstudier ligger Sverige efter många andra länder".⁸

En viktig fråga är om vi diskuterar daglig arbetstidsförkortning eller veckoarbetstidsförkortning. Effekterna på produktivitet och välfärd blir helt olika. Arbetstidskommitténs slutsats var att 30-timmars arbetsvecka skulle vara för kostsamt, däremot gjordes ingen analys av vad en daglig arbetstidsförkortning skulle innebära. Vi vet inte hur människors tidsanvändning skulle se ut, hur många som skulle använda den frigjorda tiden till vidareutbildning och andra arbeten. Även om många skulle överföra sin fria tid till ren fritid, kan också detta leda till ökad sysselsättning inom fritids- och kultursektorn och till lyckligare (friskare) människor. Då närmar vi oss det samhälle som John Maynard Keynes redan 1930 beskrev i "Economic Possibilities for our Grandchildren".

"Tree-hours shifts or a fifteen-hour week may put off the problem for a great while. For three hours a day is quite enough to satisfy the old Adam in most of us!"

skrev denne det västerländska ekonomiska systemets tänkare par preference.⁹ För det mest realistiska - är inte det att ta utgångspunkten i människorna och deras synsätt snarare än i ekonomiska doktriner utan förankring i verkligt liv. För att om möjligt bedöma "outputen" av en arbetstidsförkortning behöver vi sålunda veta betydligt mer om människors visioner, drömmar och värderingar.

Välfärd är inte bara en fråga om att tillhandahålla tjänster för vård, omsorg och utbildning. För den enskilda människan handlar välfärd om att känna mening med livet

För att om möjligt bedöma "outputen" av en arbetstidsförkortning behöver vi veta betydligt mer om människors visioner, drömmar och värderingar

Ytterligare en fråga är om den avtagande produktiviteten i ett åttatimmarpass skiljer sig åt mellan könen och mellan olika typer av arbeten. Hur är produktiviteten hos en halvtidsarbetande jämfört med en heltidsarbetande? Hur pass låg är produktiviteten de sista två timmarna av ett åttatimmarpass hos män jämfört med kvinnor? Kan vi anta att den är lägre hos kvinnor, med tanke på den stora omfattningen av obetalt arbete som kvinnor också utför? Angelägna frågor att besvara av en arbetstidsutredning, men som lämnades obelysta. Det är märkligt så lättvindigt påståendet om negativa hälsoeffekter av en arbetstidsförkortning anammades i arbetstidskommitténs slutrapport liksom föreställningen om arbetstidsminskningens stora kostnader. Frågan om välfärdens kostnader och vinster vid en arbetstidsminskning kan idag inte tillfredsställande belysas.

De fem år som gått sedan frågan behandlades har dock gett oss betydligt mera empiri. Genderfrågorna har kommit i fokus liksom värderingsstudier av olika slag. Vi vet också mera om hälsoeffekterna vid en arbetstidsförkortning idag. För att besvara de inledningsvis ställda frågorna behöver sålunda tre centrala problemkomplex utredas:

1. Hälsoeffekterna; förbättras hälsan generellt vid kortare arbetstid? Vilken roll spelar arbetstidens fördelning över livstiden?
2. Effekterna av konflikten mellan produktion och reproduktion ur ett genderperspektiv,
3. Ungdomars värderingar, dagens unga är morgondagens vuxna. Lagstiftningen bör bygga på kunskap om människors preferenser och värdemönster, för att skapa ett samhälle där verklighet och värderingar någorlunda är i samklang med varandra. Detta är en stark drivkraft för ett produktivt och hållbart samhälle.

Först när dessa tre problem analyserats kan frågorna om arbetstidens effekt på produktivitet och välfärd besvaras.

1. Arbetstid och hälsa

Av Arbetstidskommitténs betänkande på nära tre hundra sidor handlar bara fem sidor och en bilaga om hälso-problematiken. Där avhandlas fysisk och psykisk arbetsbelastning, arbetsmiljön i stort och arbetstidens förlägg-

ning. Man fastslår att sambanden mellan arbete och hälsa är välkända. Men när man kommer till själva huvudfrågan, det vill säga huruvida arbetstidens längd påverkar hälsa och i så fall hur, konstateras:

"däremot är mycket litet känt om den hälsomässiga betydelsen av arbetstidens längd som sådan. I det avseendet är vi hänvisade till att dra indirekta slutsatser".¹⁰

Man fortsätter

"Det finns väl belagda forskningsresultat som visar att obekväma och oregelbundna arbetstidsförläggningar har negativa hälsoeffekter. Mellan arbetstidens längd och hälsan finns däremot inget direkt påvisbart samband, vilket delvis kan bero på att saken är föga utforskad."¹¹

Det här är sensationellt. Just skyddsmotivet, att arbetstiden skulle regleras för att skydda människor från överansträngning, sjukdomar och olycksfall var arbetstidslagstiftningens själva kärna. I den arbetskyddslag som utfärdades år 1900 fanns till exempel en paragraf som avsåg att skydda nyblivna mödrar:

"Med arbete i industriellt yrke må kvinna, som fött barn, icke sysselsättas under de fyra första veckorna efter barns-börden, därest icke med läkarintyg styrkes, att hon tidigare kan utan men börja arbetet."¹²

Historikern Ann-Sofie Ohlander menar att denna lagstiftning för första gången synliggjorde den konflikt som förelåg mellan produktion och reproduktion.¹³ Det är därför intressant att se hur effektivt denna frågeställning senare gömts undan.¹⁴ I det senaste kommittébetänkandet konstaterades också att frågeställningen "sedan mycket lång tid tillbaka avfärdats av såväl utredare som lagstiftare". Man undrar, varför i så fall utredarna själva inte gjorde mer för att initiera forskning och utredning av denna så centrala fråga, när de själva hade chansen? Det blir extra märkligt med tanke på att slutsatserna i betänkandet blir

"att förbättra arbetsmiljö och arbetsorganisation är betydligt effektivare sätt att minska arbetets hälsorisker än att förkorta arbetstiden".¹⁵

Hur vet man det, när problematiken inte ens är utredd? I betänkandets sammanfattning konstateras att det finns "få studier som visar vilken betydelse arbetstidens längd har för hälsa och sociala förhållanden. Det finns inte mycket som tyder på att hälsan skulle påverkas av kortare arbetstid".¹⁶

Effektivaste sätten att inte se några samband är naturligtvis att inte utföra några undersökningar alls... Men är det hederligt? Kanske har kostnaderna felbedömts och möjligheterna att skapa ett socialt hållbart samhälle underskattats?

Empiri

Företagsekonomen Birgitta Olsson visar i sin doktors-

Sjukfrånvaron har minskat med en tredjedel och antalet arbetsskador har sjunkit markant

avhandling "Kortare arbetsdag - en väg till mer ekologiskt arbetsliv" att arbetstidsförkortningar ger bättre hälsa.¹⁷ Hon har följt ett antal arbetsplatser som genomfört arbetstidsförkortningar.

Vid Södertälje sjukhus minskades arbetstiden med en timme per dag. Personalen (sjuksköterskor, undersköterskor och vårdbiträden) fick välja om de ville börja en timme senare eller sluta en timme tidigare. Villkoren var att budgeten skulle vara oförändrad, inga nyanställningar, bibehållen kvalitet och samma patientantal. Personalkostnaderna minskade med 12-13 procent trots att den gamla lönen bibehölls. Övertidsuttagen blev lägre, liksom sjukfrånvaron.

I Kiruna kommun införde man sextimmars arbetsdag inom hemtjänsten redan 1989. Trots att vårdbiträden fick behålla sin gamla heltidslön har kommunen inte förlorat ekonomiskt på arbetstidsförkortningen. Sjukfrånvaron har minskat med en tredjedel och antalet arbetsskador har sjunkit markant.

De flesta försök med förkortad arbetstid som genomförs gäller kvinnodominerade arbetsplatser. En intressant fråga är huruvida samma goda resultat skulle uppstå på en manlig arbetsplats.

Försök med kortare arbetstid förekommer visserligen inom industrin, även om det är betydligt mer sällsynta. I mitten av 80-talet förkortade man inom svensk metallindustri arbetet vid tvåskift från 40 till 38 timmar. Man sparade de extra två timmarna i en arbetsbank. Den sparade tiden kunde sedan tas ut som ett ledigt skift eller längre semester. Resultatet blev att metallarna fick kortare arbetstid samtidigt som produktionen kunde köras under samma eller längre tid av dygnet. Sveriges avtalade veckoarbetstid för metallarbetare överträffas i västeuropa bara av Portugal. I hela övriga västeuropa är arbetstiden kortare. I den västtyska metallindustrin är arbetstiden 36 timmar i veckan. Enligt tyska IG Metall har denna arbetstidsförkortning under 80-talet lett till totalt 145.800 nya jobb och därtill säkrat ytterligare 48.900 arbetstillfällen.¹⁸ Enligt den tyska verkstadsföreningen gick cirka en tredjedel av den förkortade arbetstiden till nya arbeten.

I Sverige hävdas - på ideologiska grunder - att en arbetstidsförkortning inte leder till. Denna ståndpunkt

intar ofta utifrån ideologiska ståndpunkter, den är sällan förankrad i empirin. Kanske är det dags att genomföra vetenskapligt väldokumenterade försök med arbetstidsförkortning.

Det svenska metallarbetarfacket har lagt ett förslag om utvidgad arbetstidsbank i Sverige. Frågan är om en konstruktion av det slag som de föreslagit leder till mer tid för semester, älgjakt och annan fritid, eller om tiden kommer barnens dagliga omvårdnad tillgodo? Det vore intressant att genomföra systematiska jämförelser hur män respektive kvinnor utnyttjar den "vunna tiden" vid en arbetstidsförkortning.

Early warnings

Det finns många studier som behandlar relationen arbetsmiljö och hälsa, i synnerhet männens arbetsmiljö. Kanske beroende på att vi har många fonder och företag som ger anslag till detta slags forskning. Däremot finns det få studier som behandlar hemlivet och *den sammanlagda effekten av arbets- och privatliv på vår hälsa*.

Kristina Orth-Gomér, professor vid Statens institut för psykosocial miljömedicin vid Karolinska Institutet, startade 1991 ett projekt där deltagarna bland annat utrustats med en bärbar EKG-apparat som registrerar hjärtats arbete dygnet runt. De för också dagbok både på jobbet och hemma. När den första gruppen kvinnor undersöktes fann man överraskande nog att den verkliga stressen inte fanns på jobbet utan hemma!¹⁹

Marianne Frankenhaeuser, även hon professor vid samma institut, har i ett flertal numera klassiska studier visat på de stora skillnader som råder mellan män och kvinnor, mellan hemtid och arbetstid och beroende på om man har ett ansvarsfyllt ledningsarbete eller ej.²⁰ Fyra grupper undersöktes i den så kallade Volvostudien: män och kvinnor i underordnade jobb samt män och kvinnor i chefsposition. Utöver intervjuer och frågeformulär mättes såväl blodtryck som stresshormoner kontinuerligt.

Kvinnliga underordnade hade ett starkt socialt stöd av sina arbetskamrater, särskilt i stressade situationer. Kvinnliga chefer var mer ensamma.

Arbetarna, såväl män som kvinnor, var inte lika nöjda och hade inte samma kontroll över sina arbeten som cheferna, men de hade dubbelt så mycket tid med sina

Den verkliga stressen fanns inte på jobbet utan hemma!

barn och uppfattade inte hemarbetet som stressigt eller konfliktfyllt. Kvinnor i chefsposition redovisade däremot en stark konflikt mellan hem och arbete (hushållsplikter, familj, barn). Dagen innehöll inte nog många timmar.

För båda mansgrupperna sjönk stresshormonnivåerna (katekolaminer), liksom blodtrycket efter arbetsdagens slut.²¹ För de kvinnliga cheferna var de fortsatt höga, nivån på noradrenalin till och med ökade.

De kvinnliga cheferna hade en större total arbetsinsats än någon annan grupp med uttryckte samtidigt en hög grad av engagemang och glädje för sitt arbete. De konstant höga nivåerna av katekolaminer och resultaten av undersökt hjärtfunktion indikerar *early warnings*. De långsiktiga effekterna på kvinnors hälsa av krävande chefsjobb kombinerat med hemarbete är ännu inte tillfullo klarlagda, men resultaten från dessa studier pekar på en allvarlig utveckling. Frågan om den sammanlagda arbetstiden, (lönearbete och annat arbete) är därför ur hälsosynpunkt en avgörande fråga när arbetstidsförkortning diskuteras. Av dessa exempel framgår också vikten av att diskutera en *daglig* arbetstidsförkortning, en arbetstidsbank löser inte ovan relaterade problem.

2. Produktion och reproduktion

Sverige är ett "tvåförsörjarsamhälle" i högre grad än något annat europeiskt land. Vi har också den högsta kvinnliga förvärvsfrekvensen i västvärlden, sannolikt i världen. Bruttoarbetstiden per familj är mycket hög men den är ojämnt fördelad mellan könen.

I 1990 års Långtidsutredning konstaterades att:

"Den tid som män lyft över till fritid och obetalt arbete är i själva verket totalt sett mer omfattande än den tid som kvinnorna flyttat till förvärvsarbete".²²

Männen har minskat sin förvärvsarbetstid med nästan en fjärdedel, det betyder i genomsnitt åtta timmar per vecka eller tio arbetsveckor per år (1963-88).

Kvinnors andel av lönearbetet har samtidigt ökat alldeles oberoende av mått och utgör idag nästan hälften av arbetskraften. Det är framförallt småbarnsmammorna som har ökat sin arbetstid. Bakom denna utveckling döljer sig naturligtvis den utvidgade föräldraförsäkringen, där ju tiden för vård av barn räknas som en del av arbetskraften. Men ökningen är betydligt större än antalet dagar som brukas för vård av barn. Detta indikerar att den tid som återstår för icke löneersatt arbete blivit mindre.

Trots att svenska kvinnor arbetar mest i världen och föder över två barn var i snitt är de ändå inte sjukare än

andra under småbarnsåren. Kvinnors sjuklighet ligger före och efter den livsfasen, samt under själva graviditeten. Kanske beror det på att kvinnor inte har tid att vara sjuka. Människor fungerar så länge de lever på högspänn. Men om man har gått på högvarv länge och tömt sina batterier utan att ladda dem, kan den första vilan bli en obehaglig upplevelse. Det är ett känt biologiskt fenomen att så länge du jobbar hårt fungerar du, men när du sedan slappnar av kommer symptomen.

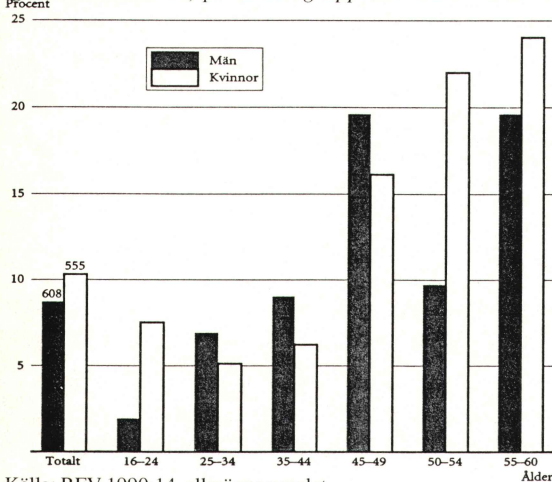
Småbarnsmammor är visserligen mer frånvarande från jobbet än andra, men huvuddelen av den frånvaron handlar om vård av barn. När det gäller egen sjukdom är småbarnsmammorna varken sjukare än andra kvinnor eller småbarnspappor. Ett nytt mönster är dock den ökande sjukfrånvaron i samband med graviditet. Över 80 procent av Sveriges gravida kvinnor är sjukskrivna under slutet av graviditeten och sjukskrivningstidens längd ökar, se annan artikel i detta nummer samt *figur 1 och 2*.

Tidigare var andelen långa sjukfall bland kvinnor i åldern femtio år och uppåt mer än dubbelt så hög som bland män i motsvarande ålder. Sjukdomen kommer under samma fas som stora förändringar inträffar i kvinnors liv: Barnen flyttar hemifrån, kanske även mannen, kvinnan kommer in i klimakteriet, hon upptäcker att bilden av hur en kvinna "ska se ut" stämmer allt mindre med livets realiteter, hon är heller inte längre lika efterfrågad på arbetsmarknaden. Kort sagt, en period av förluster. Då kommer krämporna och då rasar allt väldigt snabbt. Under senaste åren har denna bild förändrats. männen har en hög sjukfrånvaro och kvinnorna förtidspensioneras i ökande utsträckning. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att de flesta äldre kvinnorna trots allt är friska.

Men av en studie om gamla människor i åldrarna sjuttio till nittio år framgår att de äldre kvinnorna mår sämre, de är sjukare och stelare än männen i samma ålder. Särskilt hårt drabbas arbetarkvinnorna.²³ Det är en kombination av faktorer, men självfallet hänger det som händer efter femtio ihop med den tunga belastningen tidigare i livet. Dubbelarbetet kan bli ett farligt sätt att på sikt tära på mänskliga resurser, ett överutnyttjande av kvinnor som visar sig vara farligt först på sikt. Med begreppet dubbelarbete avses ofta kombinationen av yrkesarbete och hushållsarbete.

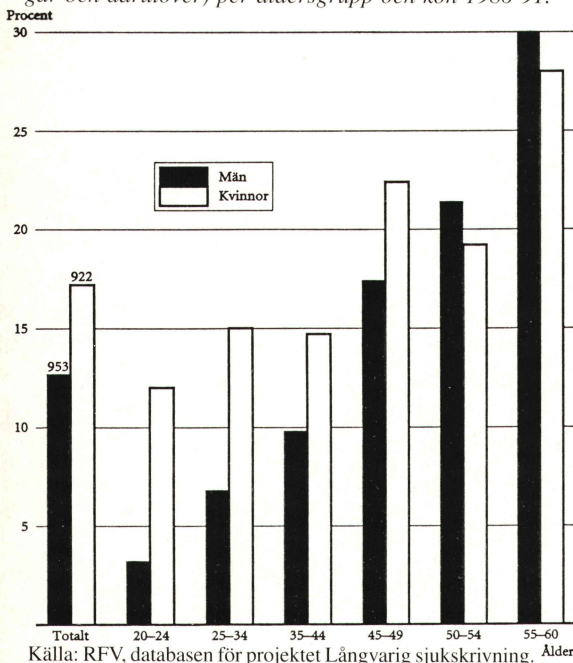
Laura Balbo, italiensk forskare, delar upp kvinnors arbete i fyra områden: relationsarbete, konsumtionsarbete, hushållsarbete och lönearbete.²⁴ Till dessa fyra arbetsområden vill jag lägga ytterligare tre, dels lång-

Figur 1. Andelen försäkrade med långa sjukfall (90 dagar och därutöver) per åldersgrupp och kön 1979-85.

Källa: RFV 1990:14, allmänna urvalet.

Figur 2. Andelen försäkrade med långa sjukfall (90 dagar och därutöver) per åldersgrupp och kön 1986-91.

Källa: RFV, databasen för projektet Långvarig sjukskrivning.

siktigt planeringsarbete, dels hälsoarbete och graviditeterna inte att förglömma. Sex av dessa sju arbeten är oavlönade och inte särskilt ansedda - de märks först när de inte blir gjorda! Om vi undantar graviditeterna kan vi säga att de både är mentalt krävande och de blir heller aldrig riktigt färdiga, det vilar ett evighets drag över dess arbeten.

Man talar till exempel aldrig om sekreterarens arbete

med att få chefen att fungera i relationer utåt. Samma ständiga relationsarbete har kvinnan hemma för att få familjen att fungera. Familjemönstrens förändring med alla nya samlevnadsformer med dina, mina och våra barn innebär också mera relationsarbete. Ett krävande tufft och professionellt arbete som nästan enbart utförs av kvinnor.

Det andra arbetet, *konsumtionsarbetet*, blir allt mer krävande i det moderna samhället.²⁵ Det handlar om att planera inköp, tänka ut rätt och riktig mat, kläder till familjen, hemmets inredning med mera. I studier där man följt mäns och kvinnors stresshormonnivåer på arbetet och hemma, har man funnit att kvinnors stressnivå ökar sista timmen av arbetsdagen, då när inköpen av middagsmaten ska planeras och årstidens kläder inhandlas.²⁶

Hushållsarbetet, det tredje arbetet, är idag lika omfattande som det var på trettioalet, detta trots att kvinnors yrkesarbete ökat så mycket. Civilekonomen Anita Nyberg som noga beräknat hur vår tid fördelas mellan betalt och obetalt arbete har funnit att vi idag i tid räknat utför lika mycket hushållsarbete som vi gjorde på trettioalet. Könsskillnaderna är också rätt lika. Männen har inte ökat sin delaktighet i det traditionella hushållsarbetet.²⁷

Det fjärde arbetet, *lönearbetet*, är både synligt och omdiskuterat. När kvinnor inte mår bra, när kvinnors ohälsa ökar föreslås ofta en neddragning av detta som lösning på kvinnors problem. Vad man då inte tar hänsyn till är dels att kvinnor vill förvärvsarbeta, dels att tidspresen mycket väl kan lättas genom att minska på omfattningen på något av de andra fem dagliga arbetsområdena.

Med det femte området - *planeringsarbetet* - avses inte att planera och ordna näraliggande möten etc. Det handlar om att kvinnor står för ett mer långsiktigt tänkande, *för överlevnaden*. Ett kvalitativt viktigt arbete.

Det sjätte arbetet, *hälsoarbetet*, som kvinnor ständigt ägnar sig åt innebär att hålla koll på alla från spädbarn till gamle morfar. "Måste du ha så mycket smör på mackan? Har du satt på dig säkerhetsbältet? Ska du verkligen ha det tredje glaser whisky?" Förutom att detta arbetet görs oavlönat i familjen upptar det också en stor del av kvinnors förvärvsarbete. Detta "sorgliga" arbete utförs till åttio-nittio procent av kvinnor som anställda inom sjukvård, barnomsorg och äldreomsorg. Överhuvudtaget utför kvinnor de flesta arbeten som slutar på sorg, -omsorg.

Man måste ta hänsyn till alla de här rollerna som lig-

ger lagrade på varandra i kvinnors liv. Att försöka bena upp det och bara plocka ut en roll, till exempel förvärvsarbetet, är lika med att be om att misslyckas med att förstå kvinnors liv och den belastning som många gånger föregår ett insjuknande.

Men helhetsperspektiv blir i åtstramningens tidevarv plötsligt ett skällsord, istället talar man om att utvecklingen måste "styras upp". Vad som händer är att man stramar åt för kvinnorna. Om man försämrar sjukersättningen täpper man till den säkerhetsventil en korttidsjukskrivning kan innebära för en lågavlönad utarbetad kvinna som kanske behöver det andningshållet då och då för att inte hamna i långtidssjukskrivning. Dessutom är det inte korttidsjukskrivningarna som samhällsekonomiskt är dyrbara. Två procent av de sjukskrivna drar femtio procent av kostnaderna, de långtidssjukskrivna, som sedan ofta övergår till tidspensionering, där ännu större kostnader väntar.²⁸

Ett annat exempel på de sneda insatserna är åtstramningen inom arbetsskadeförsäkringen, vilket drabbar kvinnor mer än män. Man vill "styra upp" och begränsa arbetsskadeförsäkringen. Men hur? Jo, på det sättet att man måste kunna påvisa att skadan verkligen kan hänföras till arbetsplatsen. Återigen är det männen som passerar nålsögat medan kvinnorna med sina diffusa symptom har svårare att bevisa att deras skador verkligen kan hänföras till arbetet.

En stor del av arbetsskadorna handlar som vi sett om ryggbesvär. Men ryggbesvären ser olika ut för män och kvinnor. Kvinnor har oftare ont i nacke, axlar och skuldror medan männens värk oftare sitter i ländryggen. Männens skador är också mer konkreta. De lyfter till exempel snett och skadar sig medan diffusa värksystem är vanligare bland kvinnor.

När man gör smärtkartor över kroppen och låter män och kvinnor rita in var smärtan sitter så ritar kvinnor ofta diffust. När man sedan väljer ut patienter för forskning hamnar kvinnorna utanför eftersom de med sina diffusa smärtor inte passar in i de kriterier som på förhand fastställts. På det sättet lär man sig ännu mer om män. Mönstret upprepar sig.

Det så kallade ohälsotalen har under åttioalet och nittioalets början stadigt fortsatt att öka. Detta ohälsotal, där man räknar samman sjukfrånvaron, arbetsskadorna och förtidspensioneringarna ökar därtill avsevärt snabbare för kvinnor än för män. Till följd av de senaste årens systemomläggning är de senaste årens tal inte helt jämförbara med åttioalets.²⁹

Just förändrad livsstil och dubbelarbete, med ständig

En viktig fråga är om kvinnors förvärvsarbete ökat inom samma åldersgrupper och i samma omfattning som sjukfrånvaron ökat

tidsbrist som följd har varit den vanligaste förklaringar till den ökade sjukfrånvaron. Antagandet är plausibelt men vet vi verkligen att det är så? Många gånger drivs våra förklaringar av föreställningar som så att säga sitter i de färgade linser vi skådar verkligheten igenom, det vill säga olika ideologiska synsätt.

En annan förklaringsgrund är den som lite fint benämns systemeffekter eller systemanomalier, nämligen att konsumtionen av sociala välfärdstjänster ökar därför att systemet gör det möjligt, det vill säga ett rent missbruk av sjuk- och socialförsäkringen.

Dessa olika förklaringar förekommer inte bara i den offentliga debatten och samtal gemene man emellan. Det förekommer också i olika verks och myndigheters offentliga tankar och styr i hög grad de politiska beslut och åtgärdsprogram som fattas på övergripande nivå i samhället. Ett sådant exempel är den förändrade sjukförsäkring som genomfördes 1991. Ett seriöst svar på dessa tänkta orsaker förutsätter att vi först kan besvara frågan om det finns ett samband mellan å ena sidan kvinnors ohälsa och sjukfrånvaro och å andra sidan förändringar i livscykeln? Det är i Sverige fullt möjligt att analysera kvinnors arbete utifrån livscykelns olika frånvaromönster och kvinnors förändrade sjukdomspanorama i ett framtidsperspektiv, men det görs knappast alls. En avgörande fråga är till exempel om kvinnors förvärvsarbete ökat inom samma åldersgrupper och i motsvarande omfattning som sjukfrånvaron ökat. En annan viktig fråga är förstås arbetstidens betydelse för frånvaron. Nyttjas jukskrivning som ett alternativt sätt att erhålla kortare arbetstid, men med betalning?

Arbetstidsvolymen, det vill säga antalet arbetstimmar som den enskilda människan arbetar per år har successivt minskat de senaste sextio åren. Samtidigt har den generella förvärvsfrekvensen ökat.³⁰ Denna ökning förklaras nästan helt av den ökade kvinnliga förvärvsintensiteten.

Sverige har idag en kvinnlig förvärvsintensitet motsvarande 80% av kvinnorna, att jämföras med 54% i Frankrike och 44% i Italien. I EU-länderna förvärvsarbetar i genomsnitt 51% av kvinnorna.³¹

Som nämndes i inledningen har familjernas bruttoarbetstid ökat kraftigt. Antalet hushåll med två förvärvs-

arbetande har nästan fördubblats mellan 1970 och 1985.³²

Det är dessutom sannolikt att arbetskraftutbudet kommer att öka ytterligare i Sverige som en generations-effekt där den kvinnliga förvärvsfrekvensen ökar successivt med flera procent vid sekelskiftet och detta i tider av omfattande arbetslöshet.³³

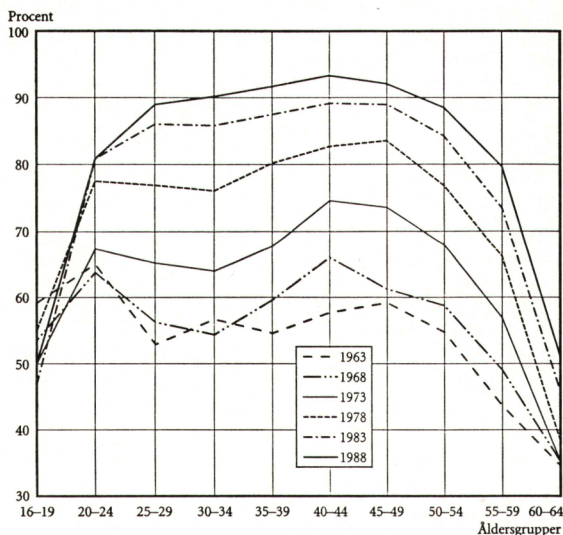
Denna höga kvinnliga förvärvsintensitet leder till den ovan påtalade tidskonflikten mellan betalt och obetalt arbete. Den sjunkande volymen betalda arbetstimmar per person döljer en ökning av den totala arbetsmängden, det vill säga betalt och obetalt arbete sammantaget. Kvoten mellan dem ser helt olika ut för män respektive kvinnor. Det finns ingen given proportionalitet mellan kvinnors ökade förvärvsarbete och insatsen av mäns arbete i hushållen. Det vill säga: den totala arbetsinsatsen har ökat för kvinnor men minskat för män. Det är detta dubbelarbete som *anses* förorsaka kvinnors ökande ohälsa.³⁵

Normen är i vårt land heltidsarbete med åttatimmarsmoduler trots att utvecklingen mot deltidarbete har varit entydig. Vi har under det senaste decenniet fått en mångfald av arbetstider, så kallade flextider. Trots detta arbetar alltså över en miljon svenskar på obekvämt arbetstid. Huvuddelen är kvinnor och siffran tenderar att öka. Valet av arbetstid varierar mycket mellan könen, mellan olika åldrar, beroende på hälsostatus, tillgång på barnomsorg samt vilka ekonomiska förutsättningar den enskilde eller familjen har.³⁶ En stor del av kvinnornas ökade arbetsinsats består av deltidarbete, men även heltidsarbete har som ovan nämnts ökat - över en miljon kvinnor arbetar heltid. (Figur 3)

Arbetstidsvolymen behöver analyseras över tid. En sådan analys bör behandla övergången till kortare arbetstid för heltidsarbetande, längre arbetstid för deltidarbete och ökande andel deltidarbete. Den bör även inbegripa förändringar som beror på ökad sjukfrånvaro, förlängd semester och annan frånvaro - till exempel föräldraledighet och ledighet för vård av sjukt barn. Syftet är att söka förklara den höga frånvaron för kvinnor och varför den ökar så kraftigt jämfört med männens, samt söka analysera huruvida en förkortad arbetstid kan vara ett sätt att minska denna, men bibehålla eller öka produktivitet i arbetet.

Kortare arbetstid har i hög grad drivits som en jämställdhetsfråga.³⁷ Alva Myrdal och Viola Klein utvecklade redan 1958 sin syn på framtiden; ett samhälle där kvinnor alltmer deltog i arbetslivet och där arbetsti-

Figur 3. Relativa arbetskraftsavtal för kvinnor i olika åldersgrupper 1963-1988.

Källa: Långtidsutredningen LU 90, bilaga 23.

den skulle förkortas till omkring 35 timmar i veckan. Många undersökningar, däribland Långtidsutredningen, har visat på betydelsen av kvinnors ökade förvärvsarbete för de senaste decenniernas produktivitetsnivå. Samtidigt har välfärdskostnaderna för framförallt barnomsorg och äldreomsorg varit stora. Om vi bortser från preferenser och värderingar och endast mäter produktivitetökning och kostnader inställer sig genast ett antal problem: Många kvinnor arbetar idag deltid för att reducera tidskonflikten mellan produktion och reproduktion. Deltidsarbetande kvinnor är en avsevärd arbetskraftsreserver som vid en generell arbetstidsförkortning paradoxalt nog kan komma att mobiliseras. Vid en minskning av arbetstiden kan deltidarbete väljas mellan att fortsätta att arbeta lika mycket som nu men med reallöneökning, eller hålla sysselsättningsnivån oförändrad och därmed ytterligare minska arbetstiden. En sådan förändring skulle öka kvinnors pensionspoäng, reducera den diskriminering som är knuten till kvinnors låga arbetsintensitet och höga frånvaro kopplad till social omsorg om barn och gamla föräldrar. Det skulle sannolikt vara den viktigaste jämställdhetsreform som införts sedan den kvinnliga rösträtten.

3. Ungdomars värderingar

Det tredje komplexet som behöver utredas handlar om våra värderingar. Har unga människor andra synsätt och

preferenser än de som fattar besluten och bedriver forskning?

Värderingsstudiernas bakgrund är tvåfaldig:

"För det första är den enskilde individen fånge i sin egen individuella historia, i sin egen biografi över de formbara och kritiska åren. För det andra är individens enskilda biografi fången i samhällets historia, i den nivå samhällsutvecklingen hade nått under de kritiska åren i den individuella biografien."³⁸

I sin bok "Mot denna framtid" uttrycker religions-sociologen Thorleif Pettersson det så här:

"Skilda generationer växer upp i och formas av skilda sociala situationer. Som en konsekvens kommer olika generationer att få sina generationsspecifika värderingar och synsätt. Eftersom generationerna är "fastlåsta" i sin egen uppväxthistoria skulle de inte ändra sig på något väsentligt sätt i sina grundläggande värderingar allteftersom de åldras och genomlöper olika faser i sin livscykel. På samhällsnivån uppträder därför värderingsförändringar genom att generationerna avlöser varandra, genom att de äldre generationerna med sina särskilda värderingar dör och nya generationer med sina speciella värderingar kommer till."³⁹

Teorin om *den tysta revolutionen* formulerades av Ronald Inglehart redan 1977. Den har kommit att spela en stor roll för vår syn på hur värderingsförändringar sker. Så gott som samtliga hänvisar till honom när det gäller bevisningen om ungdomsårens unikt formbara livsfas. Idén om stabila generationsskillnader är teorins kärna.

Den tysta revolutionen består av en långsam förändring från industrisamhällets höga värdering av trygghetsvärden till det postmateriella samhällets höga värdering av frihetsvärden.

Det är framförallt välfärdsutvecklingen och den ökande utbildningsnivån som förklarar denna utveckling, säger Inglehart. Den unga generationen har en större medborgarkompetens och sätter individens självförverkligande i centrum. Relationer och arbete är centrala.

Han bygger sin forskning på studier gjorda i flera europeiska länder (Tyskland, Belgien, Italien; Frankrike, Nederländerna, Storbritannien) samt från USA, och han konstaterar att ju längre ett land kommit i sin samhällsutveckling desto fler människor har postmateriella värderingar. Processen har så att säga startat tidigare. I en del länder skedde detta helt nyligen. Japan är ett sådant land säger han.⁴⁰

Visst finns där ett utrymme för förändring, särskilt i

tider av kris. "Kortvariga periodeffekter" läggs då ovanpå de långvariga generationsskillnaderna. I sin senare forskning lägger han större tonvikt vid detta skeende, som en förklaring till att utveckling faktiskt sker.⁴¹

Finns det skillnader i manligt och kvinnligt beteende i denna process, är vi till exempel olika förändringsbenägna? Hur påverkas våra synsätt på konflikten mellan produktion och reproduktion av dessa värdeförändringar?

Inglehart ser ett mönster: kvinnorna släpar efter, de har samma värdemönster som äldre män, det vill säga mer materiella. Kvinnor som är mellan 16 och 24 år liknar män som är 25-34 år. Och kvinnor som är 25-34 år liknar män som är 45-54 år. Det vill säga för de yngre kvinnorna har vi att göra med en eftersläpning på cirka 10 år och för de äldre, på tjugo år. Han sammanfattar:

"The pre-war cohort lag two decades behind the men; the post-war cohort is only one decade behind. In the United States these differences disappear among the youngest cohorts"⁴²

Hos dagens unga finns sålunda ingen skillnad mellan könen. Dessa slutsatser stämmer också med våra svenska studier. I de allra senaste studierna omfattar fler kvinnor än män postmateriella värderingar. Detta har tolkats så att kvinnor har mindre *vested interests*, mindre att vinna på det bestående samhället, mer att vinna på en förändring. Dessa processer får naturligtvis långtgående implikationer för frågan om produktion och reproduktion.

Bland de europeiska länder som ingår i Ingleharts studie, är det de länder som har den långsammaste industrialiseringsprocessen som också anses ha störst andel kvinnor med materiella värderingar: Italien och Belgien hör hit. Japan är ett annat intressant exempel.⁴³

Japanen Nonutaka Ike försökte bestämma den japanska nationalkarakterens förändring genom att göra retrospektiv kohortanalys av befolkningsundersökningar genomförda åren 1953, 1958, 1963 och 1968. Han fann att det verkligen förekommit ett generationsskifte från materiella till postmateriella värderingar i Japan.⁴⁴ De yngre var betydligt mer frihets- och individinriktade än de äldre som var mera rotade i japanska traditionella mönster. Efter Ikes studie har man fört fram undersökningarna till 1973 och man slår fast att de gamla knappast alls förändrat sina synsätt utan att det är de unga som står för de nya postmateriella värdemönstren.

1972 genomförde Joji Watanuki en studie som motsvarade de som Inglehart gjort i Europa.⁴⁵ Han fann att fyrtiofyra procent av japanerna fortfarande var utpräg-

De yngre kvinnornas eftersläpning i värdemönster är på cirka tio år och de äldres på tjugo år

Att få vara frisk är det viktigaste i livet tycker svenska ungdomar

lade materialister och att bara fem procent var utpräglade postmaterialister. Fastän japanerna i vissa hänseenden har en högre levnadsstandard än européerna har de ändå kvar de gamla värdemönstren, konstaterar Inglehart. En annan intressant skillnad är den mellan könen. I Västeuropa försvinner dessa skillnader bland de yngre, så icke i Japan, enligt Watanuki.

Enligt honom har de unga pojkarna samma värderingar som Västeuropas unga pojkar medan de unga flickorna knappast har sådana värdemönster. I åldersgruppen 20-24 år sade sig tjugo procent av männen mot bara fem procent av kvinnorna hysa postmateriella värderingar. Och bland 25-29 åringarna var det sjutton respektive en procent. Japanska pojkar har till och med mer postmateriella värdemönster än pojkarna i flera europeiska länder.

Vid ett besök i Japan i maj 1993 genomfördes av författaren ett antal pilotintervjuer med ungdomar i åldern 20-23 år. Samtliga hade postmoderna värderingar, även flickorna. Intressant är att pojkarna betonade relationer och flickorna betonade utbildning och arbete. Vi skall återkomma till det. Däremot ansåg ingen av de tio intervjuade att hälsan var viktig. Det var först i samband med att vi explicit frågade om deras syn på hälsa som vikten av hälsa betonades. Fyra av pojkarna rökte och de såg inget samband mellan detta och hälsa. Åtta, däribland två flickor, svarade orädda att de nyttjade alkohol varje vecka. Det ingick i livsstilen. Att få en egen bil var dröm nummer ett. Två barn var idealet. men flickorna ville fortsätta att arbeta även sedan barnen fötts.

Som framgått av födelsestatistiken i Japan sjunker fruktsamheten rätt dramatiskt. De unga välutbildade japanskorna är inte särskilt intresserade av det traditionella familjelivet där de förväntas tjäna. Det synes mig vara en mycket stark indikator på postmateriella värden även bland de unga japanska kvinnorna. Ytterst handlar det om en konflikt mellan produktion och reproduktion, vars lösning endast kan sökas i sociala innovationer - nya synsätt.

Dagens unga skiljer sig i flera avseenden från sina föräldragenerationer som ju i så hög grad bär på industri-samhällets värderingar. Ungdomarna har istället formats och stöpts av det globala kommunikationssamhälle vi idag lever i. Det innebär givetvis inget absolut brott med historien; det finns djupare liggande grundvärderingar

och ideal som utvecklats genom seklerna med jordbruks- och industrisamhällen.

Att få vara frisk är det viktigaste i livet tycker svenska ungdomar. Inget är tillnärmelsevis så viktigt framgår med all tydlighet.

I såväl de enkäter som genomförts under fem år vid Institutet för Framtidsstudier som i djupintervjuer som författaren genomfört med svenska ungdomar har ett centralt frågeområde varit vad som är viktigast i livet idag respektive vid trettiofem års ålder. Av svaren framgår att få vara frisk och tjäna pengar är värderingar som gäller både i det korta och långa perspektivet. Resorna och kompisarna reduceras högre upp i åldrarna, från att ha varit det nästan viktigaste i livet, till något betydligt mer underordnat. Familjen, föräldrarna och syskonen blir då viktigare igen liksom ett bra jobb och någon att bo ihop med och ha barn med.

Och när ungdomarna ombeds rangordna hur samhället bäst ska använda sina resurser är det åter oerhört tydligt hur betydelsefull hälsan är i deras liv. På frågan "Vad tror du kommer att vara viktigast för dig när du är trettiofem år?" svarar både unga kvinnor och män att hälsan är viktigast, sedan betonar männen någon att bo ihop med och ha barn med, medan kvinnorna prioriterar intressanta arbetsuppgifter.⁴⁶ Det är intressant med tanke på att man ofta betonar kvinnor som relaterande och att män inte är det. Håller mönstret på att brytas? Tonar det fram en bild av 2000-talets samhälle där männen tränar efter någon att älska och bo samman med medan kvinnorna arbetar?

För att bättre kunna forma ett samhällssystem där reproduktionen och produktionen fungerar simultant behöver vi dels kunskap om ungdomars värdemönster, dels goda idéer om vilka de sociala innovationerna kan och bör vara för att skapa ett socialt hållbart samhälle. Frågan om arbetstiden är i detta sammanhang centralt. Vi behöver veta mer om unga människors synsätt och förslag till lösningar.

Inför 12-timmars arbetsdag!

Många frågor har rests i denna uppsats. Syftet har varit att påvisa problemet och redovisa bristerna i kunskaps-situationen. Mycket återstår att utforska innan ett ordentligt beslutsunderlag finns, för att ta ställning till om

hur en arbetstidsförkortning kan tänkas genomföras.

För att åstadkomma ett hållbart förslag behöver vi arbeta gränsöverskridande, både vad gäller intresse-grupper och vad gäller tankebanor. Låt oss därför av-

Varför inte pröva en modell där tolvtimmars arbetsdag införs, men som två sextimmars pass?

slutningsvis återgå till den inledningsvis ställda frågan om sex respektive tolvtimmars arbetsdag. Varför inte pröva en modell där tolvtimmars arbetsdag införs, men som två sextimmars pass? Då får vi den efterlängtnade ökningen i arbetad tid samtidigt som den enskilde får mer tid för social samvaro. Produktion och reproduktion kan kombineras. Fler människor blir behövda under en längre tid i livet, men till rimligare belastningsnivåer. Vi får fler "riktiga" arbeten och därmed minskad arbetslöshet. Tre arbetstillfällen om åtta timmar kan ersättas med fyra arbetstillfällen om sex timmar.

Kortsiktigt kan reformen finansieras genom att de anställda bibehåller sin lön men avstår från löneökning under 2-3 år. Detta verkar dämpande på inflationen. Staten kan sänka arbetsgivaravgifterna de första åren, det reducerar arbetsgivarens kostnader men tar inte bort dem. På detta vis får alla vara med och finansiera omställningen, men alla får också något. Lösningarna måste ligga på central nivå, ungefär som Saltsjöbadsavtalet. En "lagom" svensk lösning som samtidigt är i frontlinjen.

Frågan är om inte de senaste årens kris primärt beror på förändringsprocessen i sig. Det är smärtsamt att ta sig från ett system till ett annat. Vi befinner oss mitt i ett epokskifte, på väg från det traditionella industrisamhället och in till något helt annat. De gamla strukturerna är tätt sammanvävda och förändringar fortplantar sig som chockvågor i systemen. Vid det förra epokskiftet, när vi tog steget in i industrisamhället kunde en fjärdedel av Sveriges befolkning emigrera till USA, någon sådan säkerhetsventil finns inte denna gång. Nu är kraven snarare att vi borde släppa in fler till vår trygga hörna; arbete till ännu fler, inte till färre. Men ska vi alls ha en chans att klara det med livet och hälsan i behåll behöver vi bättre lära känna förändringens anatomi. John Steinbeck uttryckte detta med orden:

"Förmågan att idag tänka annorlunda än igår, skiljer den vise från den envise".

NOTER

1. OECD, Employment Outlook.
2. Arbetstid och välfärd, Betänkande av arbetstidskommittén, SOU 1989:53, Stockholm 1989, s 208 ff och s 216.
3. Ibid s 224.
4. G Axelsson, intervju med A Bäckström, SAF-tidningen nr 22, 5aug 1994, s 5 samt A Bäckström, Aftonbladet, debattsidan,

4 okt 1994, s 3.

5. Se t ex R Rising, Dagens Industri, "Dialog", 1994-11-03.
6. P J Kask, Intervju med Lars Ingelstam, Arbetet, 1993-11-05, s 8
7. A Antonovsky "Unraveling the Mystery of Health" Jossey-Bass Inc Publishers 1987, sv övers Hälsans mysterium, Natur och Kultur 1991, s 37 ff.
8. Arbetstid och välfärd, a a s 89.
9. J M Keynes "Essays in Persuasion" McMillan and Co 1931 s 369.
10. Arbetstid och välfärd, a a s 99.
11. ibid s 103.
12. SFS 1900:75
13. S AOhlander "Den historiska konflikten mellan produktion och reproduktion" i A Agell et al (red) "Om modernt familjeliv och familjeseparationer", Socialvetenskapliga forskningsrådet 1993, Föräldraskap och förvärvsarbete" s 20.
14. Se t ex den allmänna arbetstidslagen, SOU 1968:66.
15. Arbetstid och välfärd, a a s 105.
16. ibid, s 18.
17. B Olsson "Kortare arbetstid - en väg till ett mer ekologiskt arbetsliv", Personalekonomiska institutets skriftserie, 1994:1, Stockholms Universitet, Företagsekonomiska institutionen.
18. A Holmgren "Metall utreder arbetstidsförkortning", Metallarbetaren 1994-02-15.
19. K Orth-Gomér, "Psychosocial factors and cardiovascular disease in Women: The Swedish experience" in Women, behavior and CVD, National Institute of Health, Proceedings 1994.
20. M Frankenhaeuser et al "Stress on and off the jobs as related to sex and occupational status in whitecollar workers", Journal of Organizational Behavior, vol 10, 1989, s 321-346.
21. Katekolaminer (adrenalin och noradrenalin) är den kemiska beteckningen för vissa hormoner som finns i kroppen. Katekolaminerna mobiliseras vid stress och dämpas när vi mår gott. Till sammans med kortisole, som är ett mer "långsamt" stresshormon, påverkas det centrala nervsystemet och olika metabola processer.
22. Långtidsutredningen 1990 (LU 90), bilaga 23, C Jonung & I Persson (red) "Kvinnors roll i ekonomin", Finansdep Stockholm 1990, s 37.
23. M Thorslund, "Klass och ohälsa bland de allra äldsta. Studie visar allmängiltigt samband", Insitutet för social forskning, Stockholms universitet, nov 1993; samt D Mellström och T Österberg, "Levnadsnivå och hälsa bland äldre. Inte enbart social klass har betydelse", Läkartidningen vol 90, nr 41, 1993, s 3525-3529. Se även A Johansson, "Arbetarkvinnorna sämst lottade. Ny forskningsrapport visar på stora klasskillnader bland de äldsta", DN 1993-12-13, s A5.
24. L Balbo och N Nowotny (eds) "Time to care in tomorrows welfare systems: The Nordic experience and the Italian case", European Centre for Social Welfare Training and Research, 1986, samt L Balbo och Y Ergas "Women studies in Italy", Old Westbury, New York Feminist Press, 1982. Se även G Myrberg a a 1989, s 12.
25. K Andén-Papadopoulos "I shop therefor I am", Galleriet, Dagens Nyheter, samt A Olofsson och S Sörlin "Jag köper - därför är jag till" Dagens Nyheter 1991-10-23, s B3 samt dens "Att köpa är också att skapa", Dagens Nyheter 1991-10-26, s B3 och L van der Post "New worshippers for Japan's Muji cult", Financial Times Weekend, June 20/June 21, 1992. Se även C Cambell

- "The Romantic ethic and the spirit of modern Consumerism", Basil Blackwell 1987, Pareback 1989; A Olszewska och K Roberts "Leisure and Life-style. A comparative Analysis of Free Time" International Sociological Association, 1989, L Uusitalo "Environment Impacts of Consumption Patterns", Gower, 1986; S Ewen "All Consuming Images. The Politics of Style in Contemporary Culture", Basic Books, 1988 samt A Tomlinsson (ed) "Consumption, Identity & Style", Routledge 1991.
26. M Frankenhaeuser "Women, Work and Health, Stress and Opportunities", Plenum Press 1991.
27. A Nyberg "Tekniken - kvinnornas befriare?, Hushållsteknik, köpevanor, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvs deltagande, 1930-talet - 1980-talet", Linköpings Studies in Arts and Science, nr 45 Linköping 1989, diss.
28. Å Nygren & B Puranen "Sjukpensionering slår ut halva arbetskraften - läkares bristande helhetssyn leder till sjukskrivning för 60 miljarder" Svenska Dagbladet, Brännpunkt, 1990-08-22.
29. Bi Puranen "Kvinnors ohälsa - beror den på dubbelarbete?" Socialmedicinsk Tidskrift nr 7-8 1991.
30. Från 36% år 1910 till 51 % 1980. Se Sveriges officiella statistik: Försäkringarna samt Folk- och bostadsräkningar; Statistisk årsbok 1910-1994; Levnadsförhållanden, SCB, rapport 6, Stockholm.
31. OECD: "Les femmes en chiffres" no 30, dec 1989 samt "Femmes et Hommes d'Europe en 1987".
32. År 1970 förvärvsarbetade både mannen och kvinnan i ca 43 procent av hushållen, 15 år senare var motsvarande tal 83%. Enbart mellan 1970 och 1975 ökade andelen till i runt tal femtio procent.
33. Låginkomstutredningen 1984 samt C Sanne "Att tycka om arbetstider", Om arbetstider - en essäsamling, Arbetsmiljöfondens rapport 1987, s 67.
34. A Nyberg a a 1989 samt "Betalt och obetalt arbete" i Kvinno-tribunalen 1993: "Backlash i Sverige?", Norstedts 1993, s 91-108 samt Långtidsutredningen, LU 90, (C Jonung och I Persson), Stockholm 1993.
35. Se t ex Riksförsäkringsverket: "Särskild rapport till regeringen om ohälsan och insatser mot den", RFV anser 1990:5 samt dens Långvarig sjukfrånvaro under olika arbetsförhållanden", RFV redovisar 1990:14, s 18 ff. Se även M Frankenhaeuser "Jag önskar att jag kunde dela mig i två", forskning och Framsteg, 1991:1, s 11 samt M Frankenhaeuser "Stress, hälsa, arbetsglädje", Arbetsmiljöfonden 1987.
36. C Nilsson "Viktiga områden för arbetstidsforskningen - några exempel" i "Om arbetstider", 1987, s 53.
37. A Myrdal och V Klein "Kvinnans två roller" 1957; E Moberg "Kvinnans villkorliga frigivning" 1961.
38. T Pettersson "Med dubbla lås", Institutet för Framtidsstudier, 1988, s 51.
39. T Pettersson (red) "Mot denna framtid" 1992, s 34.
40. R Inglehart "The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics", Princeton University Press, 1977, samt dens "Postmaterialism in an environment of insecurity" Am Polit Sci Rev 75, 1981, s 880-900 och dens Changing values in Japan and the West", Comp Polit Stud 14, 1982, s 445-479.
41. R Inglehart "Culture shift in advanced industrial society" Princeton University Press, 1990.
42. ibid s 91.
43. ibid s 228.
44. N Ike "Economic Growth and Intergenerational in Japan, Am Sci Rev 67, 4, 1973, s 1149-1203.
45. J Watanuki "Japanese Politics: Changes, Continuities and Unknowns, efter Inglehart 1977 a a 110.
46. "70-talisternas värderingar", delredovisningar 1-6, 1989-1994, Institutet för Framtidsstudier.

ENSKEDE SKARPNÄCKS PSYKIATRISKA SEKTOR ESPS

Morgondagens psykiatri kräver nya kunskaper

Det är nu åter dags att söka till de fyra utbildningar, alla med inriktning på socialpsykiatri, som ESPS erbjuder till höstterminen 1995.

De tre första arrangeras i samarbete med Hälsohögskolan i Stockholm.

Utbildningen vänder sig främst till mentalskötare och sjuksköterskor, men även till andra yrkesgrupper inom stat, kommun och landsting.

- * Behandlingsansvarig utbildning 2 terminer (10 p)
1 dag /vecka
- * Socialpsykiatrisk utbildning 2 terminer (10 p)
1 dag/vecka
- * Att arbeta hemma hos andra 2 terminer (10 p)
1 dag/vecka
- * Socialpsykiatrisk utbildning för administrativ personal, 12 veckor, 1 dag/vecka

Sista ansökningsdag 5 maj 1995

Vill Du veta mer t ex om kursplaner, priser och/eller lokaler, kontakta Enskede-Skarpnäcks psykiatriska sektor, Agneta Bagge eller Ann-Marie Krantz, tel: 08-602 57 20, fax: 08-91 58 68.